

lyájának első felében éppen baloldali radikális újságíró és politikus volt ugyanez a Clemenceau. Pontatlanságok is akadnak. Lesznai Anna fivérért Moskovitz Ivánnak hívták, nem pedig Emilnek, ahogy a mutatóban olvassuk. Vagy mit kezdjünk az olyan magyarázattal, hogy Charles Péguy (1873–1913): francia író. Köztudott, hogy Péguy költő volt, nem is akármilyen, és az első világháborúban esett el.

Erki Edit utószava a publicista Bölöniről híven rajzolja meg Bölöni politikai és világnézeti fejlődését, ami valóban nagyon jelentős szempont egy publicistánál. Keveset tudunk meg azonban Bölöni frói módszereiről, szerkesztői munkájáról a *Bécsi Magyar Újságnál* és a *Párisi Hírlapnál*, kapcsolatairól a *Keleti Újsággal* vagy a *Korunkkal*. Gondolom, az is érdekelné az olvasót, hogy miért hallgatott el Bölöni politikai publicisztikája 1948 és 1954 között. És érdemes lett volna néhány szót szólni a válogatás szempontjairól is. Nem érzem szerencsésnek a Jászival való összehasonlítást sem. Nemcsak azért, mert két ennyire különböző formátumú ember és pálya összehasonlítása mindig csak formális eredményre vezethet, de azért sem, mert elég egyoldalú képet ad Jásziról, akinek szerepe és jelentősége korántsem tisztázott, aki körül még mindig az elleukező előjelű túlzások és elfogultságok helyettesítik a tényeken alapuló elemző ítéletet.

Mindent összevéve a kötet nélkülözhetetlen mindazoknak, akik közelebb akarnak kerülni a cikkek felölelte korhoz, s ez egyben egy publicisztikai életmű halhatatlanságát is biztosítja.

VEZÉR ERZSÉBET

BAJZA JÓZSEF ÉS TOLDY FERENC LEVELEZÉSE

(Akadémiai, 1969. — A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 9.)

Közhelynek számító megállapítás, milyen gazdagon egészíti ki irodalmi nagyjainkról és koruk irodalmi életéről alkotott képünket fró-barátok levelezésének megismerése. A Petőfi–Arany-levelezés példája olyannyira közzismert bizonyíték erre, hogy szinte már nem is ildomos hivatkozni rá. Egy megjegyzés mégis ide kívánczok. Petőfi — mint ismeretes — a világirodalomban szinte páratlan közvetlenséggel ismertette meg magát verseiben és levelei mégis új színekkel, vonásokkal tudták teljesebbé tenni a saját, sőt a levelezőtárs és barát Arany János képét is. De ha levelezésüket nem ismernénk, költészetük alapján is teljes emberi közelségben érezhetnők mindkettőt. Másként áll ez Bajza József és Toldy Ferenc esetében. „A ma-

gyar kritika megteremtője” és „az irodalomtörténetírás atyja” fogalomká merevedett képek, egy-egy epitheton ornans, amit a reformkori irodalom két kiemelkedő alakjának adományozott az utókor elismerése. Levelezésük, amely teljes egészében először most kerül az olvasó kezébe (a Toldy-levelek itt jelennek meg először nyomtatásban), étellel tölti meg szoborrá vált alakjukat, és olyan közelségbe hozza a két ifjú irodalmárt, magán- és közgondjaikkal, lelkiviláguk, érzelmeik, gondolkodásuk, irodalmi felkészültségük, az irodalmi életben való részvételük mindennapjainak megismertetésével, hogy aki a 134 Bajza- és 178 Toldy-levelet elolvasta, többé nem tudja a kőtalapzatra őket visszaállítani. — Ez az egyik fontos eredménye a könyvnek, ezért is izgalmas olvasmány.

A másik, általánosabb érvényű jelentősége e levelezésnek, hogy az 1821—1830-ig terjedő időszak (mindössze néhány rövid írás keletkezett a későbbi évek során) irodalmi életének, a fővárosi irodalmi központ kialakulásának, a magyar romantika megszületésének és uralomra jutásának egyedülállóan gazdag, hiteles dokumentuma, forrásértékben a 19. század első évtizedeit tekintve csak a Kazinczy—Kölcsey-levelezés mérhető hozzá.

Maga a levelezés az irodalom polgárosodásának időszakában kezdetben helyettesítő szerepet töltött be és kordivattá vált, kialakította tehát sajátos műfaji jegyeit is. Ezt az irodalmi formát használta fel Bajza József is, Toldy Ferenc is, hogy a kor érzelmvilágához ugyancsak szorosan símuló barátság-kultusznak is áldozzanak. Mindezek a keretek azonban két nagytehetségű, nagy feladatokat maga elé tűző koránérett ifjú ember őszinte érzelm-kifejezéseinek és őszinte vélemény-alkotásainak foglalatjai.

1821 márciusában indul a levelezés, a két fiatal néhány hónapos ismeretsége után. Toldy — akkor még Schedel — Ferenc 15 és fél éves, Bajza se töltötte be a 17-et. A két különböző alkatú, sok ellentétes tulajdonsággal rendelkező ifjú fejlődésére termékenyen hatott az intenzív levelezés, barátság. Melyek ezek az ellentétes vonások? Bajza zárkózott, visszahúzódo, melankóliára hajló, és bár mélyen érez, érzelmeiről ritkán nyilatkozik, komoly, erkölcsi tartása szilárd, nemes anyagból gyúrt, szigorú jellem, irodalmi munkásságában is megfontolt, alapos, következetes. Toldy vibrálóbb egyéniség. Mindenbe belekap, minden érdekli, mozgékony, cselekvő, érzelmeiről gáttalanul valló, szerelmeiben is szertelen. De a barátság mindkettőjüknek egyformán drága, ha Bajza kissé tartózkodóbb is ennek nyilvánításában. A termékeny kölcsönhatás feltétele, hogy a munkára ösztönzés és elismerő szavak mellett egymás hibái iránt se legyenek elnézőek. Ez is adva van. Még Toldynak a majdhogynem szerelmi vallomás hangján tett baráti hűségnyilatkozatai szomszédcsáságában is sokszor találkozunk a Bajza verssorait kritikusan megítélő levél-

részletekkel. Vagy Bajzánál a dicséret mellett a megrovás kemény szavaival, amikor Toldy ismételten, hozzájárulása nélkül adja le az *Auróra*, az *Aspasia* vagy valamely más orgánum számára egy-egy versét, és változtat is rajtuk az ő megkérdéze nélkül. A *Kritikai Lapok* Előszavának Bajzájára ismerünk az 1825. dec. 15-i levél néhány, ezzel kapcsolatos sorában: „... fájdalommal tapasztalom ez évi mind Aurórában, mind Hebécében, hogy tudtom és akaratom nélkül változtatások estek, és pedig oly változtatások, melyeket békével lehetetlen tűrni. . . . Ne feledjük, hogy a literatura örök Respublica s benne önkény hatalmakat nem gyakorolhat.” (160. levél, 270.)

Toldy egyéniségének megismerése az olvasó számára, éppen, mivel levelei mindeddig nyomtatásban nem láttak napvilágot, nagyobb újdonságot jelent. Legmegkapóbb — és néha mosolyra is késztető —, hogy ez a 18–19 esztendőös gyerek-ember orvosi tanulmányait is végezve, ténylegesen kifejtett irodalmi, fordítói, kritikusai és szervezői tevékenysége mellett mi mindent nem tervezett még, mit nem akart még lefordítani, megírni, megbírálni, megszervezni, ami természetesen az ő munkabírásán is kifogott. De halálos komolyan hiszi, hogy elvégzi a maga elé tűzött összes feladatot. Egyik levelében, 1824. február 1-én írja is: „Már az igaz, én az egész világot ki akarnám most adni, meg magam is toldani hozzá.” (59. levél, 99.)

Ha a levelekhez az 1820-as évek irodalmi életére vonatkozó tényanyag szempontjából közelítünk, egy jól látható fővonal rajzolódik szemünk elé: a romantika jegyében született „új iskola” létrejöttének és uralomra jutásának gazdagon árnyalt, sok érdekes részlettel megvilágított képe. Az irodalmi események forgatagában Bajza és Toldy ítéleteiben elrendeződik minden, helyet kapnak kiadók, szerkesztők, orgánumok, régi és új, hazai és külföldi írók és áramlatok, hozzámérik magukat és elképzeléseiket a közelmúlt és a jelen irodalmi képviselőihez és eszményeihez, és öntudattal jelölik ki saját helyüket az új iskola oldalán, Kazinczy helyett Kisfaludy és *Aurór*dja körében. — A levelezés legizgalmasabb lapjai közé tartoznak azok, amelyeken a nagy kortársakat, így Vörösmartyt, Kölcseyt „fedezik fel”. Toldy 1825. július 15-én az *Auróra* készülő számának tartalmát ismerteti Bajzával, ahol Horváth Endrétől is, Vörösmartytól is lesz „az eposz nemcből” közlemény. „Már azt kezdjük hinni, sőt hisszük is, hogy Vörösmarty igen felülhaladja Horvátot. Meg lesz lepve ezektől” — írja. (143. levél, 239.) Majd a július 22-i levélben így nyilatkozik: „Vörösmarty nagy költő. Olvasnád csak kised eposzát: „Cserhalom” . . . vagy romantos eposzát alexandrinekben: „Tündérvölgy” mily öröme volna, hogy literaturánknak ily *athlét*dja támadt.” (144. levél, 241.)

Toldynak egyik legegyszerűbb, helyenként ünnepélyes hangú levele az 1826. június 11-i, amelyben Kölcseyvel való személyes megismer-

kedését írja le a legapróbb részletességgel. „Irigyleni fogsz” kelti fel már előre, az előző napon írt soraiban barátja érdeklődését. A találkozás Szemere Pálnál történt, ahol Kisfaludy, Vörösmarty, Fáy és Stettner is jelen voltak, és az *Élet és literatura* dolgát beszélték meg. Magát a Kölcseyvel való találkozást a friss és nagy élmény meghatottságával adja elő: „Láttam Kölcseyt. Kölcseyt, kit mi lelkünkben már oly rég viselünk, szeretettel és tisztelettel, s kit látni s ki által szerettetni mindég leghőbb kívánságaink közé tartozott.” — Pontos leírást ad külsejéről, még hangja színét, artikulációját, sőt mozgását is megpróbálja jellemezni. Majd ezt írja: „Az egész alak a világtól elkeserített, de mélyen gondolkodó férfit képezi. . . nekem öröm és kín volt ezt az isteni férfit látnom . . . Kölcsey hatalmas lélek.” A továbbiakban a nagy költő művészetét elemzi és azt a fejlődést, amelyet benne literatúránk elért. (181. levél, 314–15.)

Kölcseyről többször is esik szó a levelekben. Érdekes az a vita is, amit a *Vanitatum vanitas* értelmezésével kapcsolatban folytatnak. Toldy az, aki jobban megérti ezt a verset, mert míg Bajza „mint oda nem illőket” kihagyná a 3., 5. és 6. strófát és megváltoztatná a 4. strófa végét, Toldy ezt balítéletnek tartja és így vitatkozik: „Te lelket intő komolyságot keressz tónusában; azt pedig ki hihetné, hogy, akit örület nem bánt, komolysággal prédikálná ezeket. Ez egy elsötétült, elkomorult (verdüstert, nem ernst) léleknek humora! . . .” (226. levél, 406.)

A nagy író társakról szóló levelek némelyikében egyes művek keletkezési körülményeire is fény derül. Így Toldynak egyik, 1825. júl. 22-i leveléből megtudjuk, hogy a *Mátyás dedk*ot Kisfaludy az ő anekdotája alapján, az ő rábeszélésére és kedvéért írta meg. — Filológiai adat, de egyben politikum is, amiről ugyancsak Toldytól — 1827. augusztus 28-i leveléből — értesülünk. Írt egy verset az *Auróra* számára *Polónia* címmel, azonban a cenzor nem engedélyezte a megjelenését. Ezt a költeményt mindmáig nem ismerjük, de érdekes, hogy Toldy már 1827-ben lengyel tárgyú verset írt és akart publikálni.

Bátran könyvet lehetne írni azokból a tanulságokból, amelyeket az 1820-as évekről, irodalomról, sőt valamelyest politikáról is — hiszen Bajza az 1825–27-es országgyűlést Pozsonyban végig írnozkodta — ez a vaskos levélgyűjtemény kínál. Egyik legfőbb fejezetét képezhetné egy ilyen könyvnek az a számos elméleti kérdés, amelyről, többnyire Bajza kezdeményezésére, kölcsönösen kifejtik véleményüket. Ilyenek: a nyelvújítás eredményeinek felhasználása, a neologizmus helyes értelmezése; fordítás és eredetiség; a dráma és a színjátszás problematikája; a humor mibenléte; a népdalköltés irányai és nem utolsósorban az irodalmi kritika elvi kérdései — hogy csak néhányat emeljünk ki a legfontosabbak közül. Elvi kérdések kerülnek napirendre a két barát között az 1830-as esztendő-

ben is, amikor Bajza a külföldön utazgató Toldyt a Conversationslexikoni pör tényeivel ismerteti meg. Toldy a távolból e harccal, annak formáival nem egészen ért egyet, a „publikum bizodalmának” elvesztésétől félti barátait. Bajza azonban a következetes elvi harc szükségessége mellett érvel.

Végeláthatatlanul lehetne részleteket, sőt, fontos részleteket, egész kérdés-csoportokat kiemelni (pl. az írók anyagi helyzete, írók és olvasók stb.), amelyekre nem kerülhetett sor, mert az adott keretek korlátokat szabnak. Egy igen lényeges feladat van még hátra, a sajtó alá rendező, jegyzeteket készítő Oltványi Ambrus munkájának méltatása. A könyvben maguk a levelek 508 oldalt foglalnak el, a többi 200 azt a célt szolgálja, hogy az olvasót minden szükséges ismeretanyaggal felvértezzék és segítsék a főszöveg megértésében. A tizedik levél után már bizonyosak lehetünk, hogy szinte minden kérdésre választ kapunk a jegyzetekben, személyekre, művekre, körülményekre vonatkozóan egyaránt. Ha például az ifjú Toldy azt írja, hogy le fogja fordítani Schiller vagy Shakespeare egyik vagy másik művét, a jegyzet rögtön felvilágosít róla, hogy nem fordította le; vagy ha valamely terv csak később, esetleg változott formában valósult meg, az adatok abban is eligazítanak. — Óriási lexikális anyagra épül a jegyzet-apparátus, valóságos enciklopédiája az 1820-as évek irodalmának. De nemcsak adatokat, hanem az adatok mögött zajló életfolyamatokat is megvilágítják Oltványi Ambrus jegyzetei. Ha bizonyosságot nem mondhat, — helyesen — hipotézisét is kifejti. Az idegen szövegek — verses vagy prózai szövegek — magyarra fordításával is segíti az olvasót. Német és latin sorok, szavak nem ritkák a kötetben. Egyedül a 141. és 145. levélben előforduló görög szavakból álló aristotelési fogalmat: „*εἰς τὸ κρείττον*” (a 145. levélben az egyik szót sajtóhibával is szedték), ami ’túlzás’-t, ’felnagyítás’-t, ’felerősítés’-t jelent, nem találtuk meg egyik helyen sem magyarra fordítva. — A kiadvány első lapján a levelező barátok arcképe fogadja az olvasót, a függelékben pedig kéziratok, nyomtatványok fakszimiléi, a főváros egyes utcái, épületei és kortárs írók képei búcsúztatják el.

Jó, hogy megjelent ez a könyv. és jó, hogy ilyen igényes gondozásban. Gazdagodtak általa irodalomtörténeti ismereteink.

TAMÁS ANNA